

POJEM *AUTEXÚSIOS* U KLEMENTA ALEXANDRIJSKÉHO

Představu, kterou spojujeme se svobodou, pokrývá u křesťanských theologů řeckého jazyka vícero pojmů.¹ Podobně je tomu také u Klementa Alexandrijského, autora z přelomu druhého a třetího století, který podle hodnocení interpretů ke křesťanskému pojetí svobody významně přispěl.² Samotný termín *eleutheria*, který patrně nejspíše vyjadřuje „svobodu“, u Klementa znamená často svobodu od vášně,³ tj. etický ideál pozdní antiky, k němuž křesťanství připojilo důležitou komponentu lásky k Bohu.⁴ Klement rovněž užívá výrazu pro svobodu projevu či odvahu upřímně mluvit *parrhésia*.⁵ Velmi častý je v jeho dílech pojem *prohairesis*,⁶ který

¹ M. Müller, *Freiheit. Über Autonomie und Gnade von Paulus bis Clemens von Alexandrien*, in: *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft*, 25, 1926, str. 177–236, zde str. 179 *et passim*.

² M. Müller, *Freiheit*, str. 217–231; W. Völker, *Der wahre Gnostiker nach Clementis Alexandrinus*, Berlin 1952, str. 115–119; P. Karavites, *Evil, Freedom, and the Road to Perfection in Clement of Alexandria*, Leiden 1999, str. 115–117.

³ Kupf. Klement Alexandrijský, *Strom.* II,20,120,2 (Cl. II, 178,14 n.); II,23,144,3 (Cl. II, 192,21 n.); III,5,41,2–3 (Cl. II, 214,27–30); III,5,44,4 (Cl. II, 216,24).

⁴ Srv. M. Müller, *Freiheit*, str. 181; 227–231; W. Völker, *Der wahre Gnostiker*, str. 524–540; D. J. M. Bradley, *The Transformation of the Stoic Ethics in Clement of Alexandria*, in: *Augustinianum*, 14, 1974, str. 41–66; E. Osborn, *Clement of Alexandria*, Cambridge 2005, str. 236–242; J. Behr, *Asceticism and Anthropology in Irenaeus and Clement*, Oxford 2000, str. 162–167; 196–207; B. G. Bucur, *Hierarchy, Eldership, Isangelia: Clement of Alexandria and Ascetic Tradition*, in: D. Costache et al. (vyd.), *Alexandrian Legacy: A Critical Appraisal*, Newcastle upon Tyne 2015, str. 1–45, zde str. 13 n.; L. Rizzerio, *L'étique de Clément et les philosophies grecques*, in: *Studia Patristica*, 41, 2006, str. 231–246.

⁵ Klement Alexandrijský, *Strom.* VII,7,44,8 (Cl. III, 33,29); VII,12,71,3 (Cl. III, 51,21); VII,16,103,2 (Cl. III, 72,34); *Paed.* I,9,83,1 (Cl. I, 248,1 n.); *Quis dives*, 8,4 (Cl. III, 165,11); 35,1 (Cl. III, 183,7).

⁶ Kupf. Klement Alexandrijský, *Strom.* II,2,9,2 (Cl. II, 117,15 n.); II,6,26,5 (Cl. II, 127,11 n.); II,15,62,1 (Cl. II, 146,17 n.); II,15,66,1 (Cl. II, 148,12 n.); III,3,12,2 (Cl. II, 201,3); IV,4,14,1 (Cl. II, 254,27); IV,6,35,1 (Cl. II, 263,29); IV,6,36,2 (Cl. II, 264,11); IV,6,38,2–4 (Cl. II, 265,16.21.23); V,1,7,1 (Cl. II, 329,26); VI,17,157,3 (Cl.

označuje rozhodnutí (*hairesis*)⁷ provedené na základě rozvahy čili úmysl a který Klement vypovídá dokonce o Bohu.⁸ Jednání, za které jako lidé odpovídáme, je charakterizováno aristotelským obratem *to ef' hémín*, „to, co je na nás“, tj. lidská schopnost volit mezi protiklady,⁹ resp. to, co je založeno na dobrovolnosti (*hekúsios*).¹⁰

Vedle všech těchto výrazů nacházíme u Klementa na více než deseti místech také adjektivum *autexúsios*, příp. zpodstatněné *to autexúsion* vyjadřující podle etymologie svobodný výkon „moci nad sebou“. Právě na jeho užití se v tomto příspěvku soustředím, protože v pozdní antice platilo jako sama definice svobody. „Nezdá se ti, že svoboda (ἡ ἐλευθερία) je jakási vláda nad sebou (αὐτεξουσίον τι) či autonomie (αὐτόνομον)? Jak by ne?“ říká kupř. stoický filosof Epiktétos.¹¹

Víra jako volba

Výraz *autexúsios* patřil ke křesťanskému slovníku již před Klementem (srv. kupř. Justin, Tatian, Irenej),¹² není patrně náhodou, že jej nacházíme

II, 512,32; VII,7,48,2 (Cl. III, 36,5); VII,12,73,5 (Cl. III, 53,1); VII,12,74,2 (Cl. III, 53,10); VII,12,74,6 (Cl. III, 53,22); VII,12,77,3 (Cl. III, 55,7 n.) aj. Tímto pojmem označuje Aristotelés především volbu prostředků k určitému cíli, viz *Eth. Nic.* 1111b20–30; 1139b4–5.

⁷ Kupř. Klement Alexandrijský, *Strom.* I,17,84,1 (Cl. II, 54,15); I,18,89,1 (Cl. II, 57,19); IV,5,22,4 (Cl. II, 258,5); V,14,141,3 (Cl. II, 421,14); VII,7,48,7 (Cl. III, 36,25).

⁸ Klement Alexandrijský, *Paed.* III,3,20,1; *Strom.* VII,3,16,3 (Cl. III, 12,10); VII,7,42,6 (Cl. III, 32,7).

⁹ Kupř. Klement Alexandrijský, *Strom.* IV,24,153,1 (citováno níže, pozn. 49). Srv. také *Strom.* IV,19,124,1–2 (Cl. II, 303,11–14). K tomuto pojmu srv. Aristotelés, *Eth. Nic.* 1119b29–30; 1113b6–14.

¹⁰ Kupř. Klement Alexandrijský, *Strom.* I,18,89,1 (Cl. II, 57,19); II,2,8,4 (Cl. II, 117,9); II,3,11,2 (Cl. II, 119,2); II,6,28,1 (Cl. II, 128,1); II,13,59,6 (Cl. II, 145,8); II,14,61,1–2 (Cl. II, 146,4 n.); II,15,62,1 (Cl. II, 146,17 n.). K pojetí a terminologii svobodné vůle u Klementa viz A. Clark, *Clement's Use of Aristotle. The Aristotelian Contribution to Clement of Alexandria's Refutation of Gnosticism*, New York 1977, str. 45–65, 87; P. Karavites, *Evil*, str. 109–138.

¹¹ Epiktétos, *Diss.* IV,1,56 (*Dissertationes ab Arriano digestae*, vyd. H. Schenkl, Leipzig 1916, 364,7–9): Δοκεῖ δέ σοι ἡ ἐλευθερία αὐτεξουσίον τι εἶναι καὶ αὐτόνομον; — Πῶς γὰρ οὐ;

¹² Justin, *Apol.* II 6,5 (294,2 Minns-Parvis); *Dial.* 88,5 (202 Goodspeed); 102,4 (217 Goodspeed); 141,1 (263 Goodspeed); Tatian, *Ad Gr.* 1 (4,15 Whittaker); 7 (12,17; 12,21; 14,34 Whittaker); 11 (22,14 Whittaker); 15 (30,4 Whittaker); Irenej z Lyonu, *Adv. haer.* I,6,1, *frg. graec.* 1,598 (SC 264, 91); IV,37,3, *frg. graec.* 21,17 (SC 100, 928);

také v Klementových *Výpiscích z Theodota*, tj. ve spisu, kde Klement excerpoval a komentoval valentinovské látky. Čteme zde:

„Co je duchovní, to je spaseno svou přirozeností. Co je duševní, to má samo sebe v moci (αὐτεξούσιον) a je podle vlastní volby (κατὰ τὴν οἰκείαν αἵρεσιν) schopno jak víry a nepomíjivosti, tak i nevěry a záhuby. Co je materiální, to hyne svou přirozeností.“¹³

V tomto rozlišení tři složek lidské bytosti nebo snad tří skupin lidí, které navazuje na novozákonní rozlišení „duchovního“ a „duševního“ (IK 2,13–14), připadají „moc nad sebou“ (αὐτεξούσιον) a „vlastní volba“ (ἡ οἰκεία αἵρεσις) složce duševní, „psychické“, která díky nim dochází spásy nebo záhuby.¹⁴ Klement proti valentinovskému pojetí ostře polemizuje v tom smyslu, že nezná jinou spásu „gnostika“ čili člověka duchovního než cestu vycházející z vlastní volby, tj. víry. Odtud patrně plyne velký důraz, který Klement na svobodu volby klade.¹⁵

Co znamená „moc nad sebou“ (τὸ αὐτεξούσιον), nachází Klement plasticky vyjádřeno v Erově mýtu z Platónovy *Ústavy*, ačkoli Platón sám v tomto výkladu o tom, jak si každá duše volí svůj příští osud, pojmu *autexúsios* neužívá. Klement tu říká:

IV,39,3, *frg. graec.* 26,8 (100, 970); V,28,2, *frg. graec.* 22,6 (SC 153, 350); V,29,1, *frg. graec.* 22,52 (153, 362). K původu a výskytům tohoto pojmu viz F. Karfik, *Where Does τὸ αὐτεξούσιον Come from?*, in: *Origeniana Tertia Decima. Origen and Philosophy: A Complex Relation*, Leuven – Paris – Bristol CT 2024, str. 291–303; *O původu termínu autexúsion* v tomto čísle *Reflexe*, str. 155–169. K pojetí svobody u křesťanských apologetů viz také M. Müller, *Freiheit*, str. 201–207; 210–217.

¹³ Klement Alexandrijský, *Exc.* 56,3 (Cl. III, 125,18–21): Τὸ μὲν οὖν πνευματικὸν φύσει σωζόμενον· τὸ δὲ ψυχικόν, αὐτεξούσιον ὂν, ἐπιτηδειότητα ἔχει πρὸς τε πίστιν καὶ ἀφθαρσίαν, καὶ πρὸς ἀπιστίαν καὶ φθοράν, κατὰ τὴν οἰκείαν αἵρεσιν· τὸ δὲ ὑλικὸν φύσει ἀπόλλυται. Čes. překlad V. Černušková, in: *Klement Alexandrijský, Výpisky z Theodota*, Praha 2021, str. 343 (upraveno). K polemice proti valentinovcům viz V. Černušková, *Tma jej neuchopila. Klementovy výpisky a poznámky*, in: tamt., str. 136–139.

¹⁴ K valentinovské antropologii viz M. Havrda, *Grace in Valentinian Soteriology (Occasional Papers of the Institute for Antiquity and Christianity, 50)*, Claremont, CA 2006, str. 1–24, zde str. 7–18.

¹⁵ Srv. Klement Alexandrijský, *Strom.* II,2,8,4 (Cl. II, 117,8 n.); II,2,9,2 (Cl. II, 117,15–18); II,3,11,1 (Cl. II, 118,21 n.); V,13,86,1 (Cl. II, 383,1 n.). Viz k tomu M. Müller, *Freiheit*, str. 219–221; E. A. Clark, *Clement's Use*, str. 45–65, 87; J. L. Kovacs, *Echoes of Valentinian Exegesis in Clement of Alexandria and Origen: The Interpretation of 1 Cor 3.1–3*, in: L. Perrone (vyd.), *Origeniana Octava*, Leuven 2004, str. 317–329, zde str. 317–320.

„Vlastní sebevládu (τὸ αὐτεξούσιον) dokládá Platón těmito slovy: „Ctnost nikomu nenáleží jako majetek, každý na ní má účast podle toho, nakolik si jí váží, nebo neváží. Vínou nese ten, kdo volí (αἰτία ἐλομένου), Bůh je bez viny (ἀναίτιος).“ Bůh totiž nikdy nenese vinnu za zlo.“¹⁶

Tento theodicejní citát z desáté knihy *Ústavy* patří ke Klementovu oblíbenému arzenálu antických myšlenek,¹⁷ neboť je to vítaný prostředek polemiky proti determinismu valentinovců, pro něž byl Platón patrně rovněž určitou autoritou.¹⁸

Klement svým protivníkům (v tomto případě Basileidovi) výslovně vytýká, že víru pokládají za jakýsi majetek duchovních lidí, nikoli za otázku „rozumového přitakání duše, která má moc sama nad sebou“ (ψυχῆς αὐτεξουσίου λογικὴν συγκατάθεσιν):

„Pokud lze ovšem Boha poznat na základě přirozenosti, jak tvrdí Basileidés, jenž víru, kterou si volíme, označuje jako náhled a království a vykládá ji jako stvořenou důstojnost, která je hodna blízkosti tvůrce, tedy jako bytí, a nikoli moc volby, pak je to přirozenost a podstata, neomezená krása nejvyššího stvoření, a nikoli rozumný souhlas svobodné duše.“¹⁹

¹⁶ Klement Alexandrijský, *Strom.* V,14,136,4 (Cl. II, 418,12–14): τὸ τε αὐτεξούσιον ὁ Πλάτων ἐνδείκνυται διὰ τῶνδε· „ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἢν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων πλέον καὶ ἑλαττον ἕκαστος αὐτῆς μετέξει. αἰτία ἐλομένου θεοῦ ἀναίτιος.“ κακῶν γὰρ ὁ θεὸς οὐποτε αἴτιος. Platón, *Resp.* 617e3–5; srv. také *Resp.* 379b1–c7; 380b1–c9.

¹⁷ Srv. také Klement Alexandrijský, *Strom.* I,1,4,1 (Cl. II, 4,26 n.); I,17,84,1 (Cl. II, 54,16); II,16,75,3 (Cl. II, 152,27); IV,23,150,4 (Cl. II, 315,10 n.); VII,2,9,4 (Cl. III, 8,28 n.); VII,2,10,1 (Cl. III, 8,30); VII,2,12,1 (Cl. III, 9,22–26); VII,3,20,7 (Cl. III, 15,7 n.); *Paed.* I,8,69,1 (Cl. I,130,14 n.); *Quis dives*, 14,4 (Cl. III,169, 3 n.). Srv. D. Wyrwa, *Die christliche Platonaneignung in den Stromateis des Clemens von Alexandrien*, Berlin – New York 1983, str. 313.

¹⁸ Determinismus gnostických skupin je ovšem někdy chápán spíše jako klišé křesťanských hereziologů, srv. W. A. Löhr, *Gnostic Determinism Reconsidered*, in: *Vigiliae Christianae*, 46, 1992, str. 381–390, zde str. 383–385 ke Klementovi.

¹⁹ Klement Alexandrijský, *Strom.* V,1,3,2 (Cl. II, 327,19–25): εἰ γὰρ φύσει τις τὸν θεὸν ἐπίσταται, ὡς Βασιλείδης οἶεται, [τὴν] νόησιν τὴν ἐξαίρετον πίστιν ἅμα καὶ βασιλείαν καὶ καλῶν κτίσιν, † οὐσίας ἁγίαν τοῦ ποιήσαντος πλησίον ὑπάρχειν αὐτήν, ἐρμηνεύων, οὐσίαν, ἀλλ’ οὐκ ἐξουσίαν, καὶ φύσιν καὶ ὑπόστασιν, κτίσεως ἀνυπερθέτου κάλλος ἀδιόριστον, οὐχὶ δὲ ψυχῆς αὐτεξουσίου λογικὴν συγκατάθεσιν λέγει τὴν πίστιν.

V tomto polemickém citátu zaznívá velmi jasně osten obrácený proti Klementovým gnostickým odpůrcům, pro něž je poznání Boha součástí duchovní přirozenosti, a proto je vlastně také víra, která toto poznání přináší, věcí bytí, nikoli volby (οὐσίαν, ἀλλ' οὐκ ἐξουσίαν). Basileidés se v tomto bodě patrně odlišoval od Valentina, který přičítal víru jen prvku „duševnímu“, nikoli „duchovnímu“, ²⁰ jak jsme viděli výše ve *Výpiscích z Theodota*. Patrně však byla víra i pro Basileida jakýmsi přitakáním (συγκατάθεσις) tomuto božskému vyvolení.²¹

Volba jako dospělost

Pro Klementa je rozhodně víra otázkou svobodné volby, je to vztah k božskému tvůrci, jaký náleží dospělému člověku na rozdíl od dítěte, jež je vedeno strachem:

„Všechny bytosti přirozeně a bez učení odkazují jedny druhé k Otci a tvůrci veškerenstva. Neoduševnělé svou sympatií s živým, z oduševnělých již jedny dosáhly nesmrtelnosti a působí ve světle dne, druhé jsou ještě smrtelné. Z nich některé se k němu vztahují ve strachu, a ty dosud jejich matka nosí v břiše, jiné jej poznávají svobodnou úvahou, a to jsou všichni lidé, Řekové i barbari.“²²

Vidíme, že podle Klementova přesvědčení mají přirozený vztah k „otci a tvůrci veškerenstva“ (jak o něm mluví Platón v *Tim.* 28c3–4) všechny bytosti, a dokonce neoduševnělé věci (τὰ ἄψυχα), nakolik je kosmická sympatie pojí k ostatním. Bytosti obdařené životem (τὰ ἔμψυχα) dělí Klement na nesmrtelné (ἀθάνατα), působící ve světle dne, tj. patrně anděly, a bytosti „dosud smrtelné“ (τὰ ἔτι θνητά), tj. lidi, a sice všechny, jak Řeky, tak i barbary. Lidský vztah k tvůrci je nicméně diferencován podle míry dospělosti na postoj strachu (ἐν φόβῳ), resp. postoj založený na svobodné úvaze (αὐτεξουσίᾳ λογισμῷ). Je velmi zajímavé, že postoj

²⁰ Týž, *Strom.* II,3,10,1–3 (Cl. II, 118,11–21).

²¹ Týž, *Strom.* II,6,27,2 (Cl. II, 127,19 n.).

²² Týž, *Strom.* V,14,133,7 (Cl. II, 416,17–417,2): Τοῦ πατρὸς ἄρα καὶ ποιητοῦ τῶν συμπάντων ἐμφύτως καὶ ἀδιδάκτως ἀντιλαμβάνεται πάντα πρὸς πάντων, τὰ μὲν ἄψυχα συμπαθοῦντα τῷ ζῳῳ, τῶν δὲ ἐμψύχων τὰ μὲν ἤδη ἀθάνατα καθ' ἡμέραν ἐργαζόμενα, τῶν δὲ ἔτι θνητῶν τὰ μὲν ἐν φόβῳ, καὶ διὰ τῆς μητρὸς αὐτῶν ἔτι κατὰ γαστρὸς ὀχοῦμενα, τὰ δὲ αὐτεξουσίᾳ λογισμῷ, καὶ τῶν ἀνθρώπων πάντες Ἕλληνές τε καὶ βάρβαροι.

strachu hledá Klement dokonce u dětí před jejich narozením, patrně aby zdůraznil, že je tento vztah každé bytosti vrozený,²³ nebo snad míní toto vyjádření metaforicky.

Pojem *autexúsios* jako znak dospělosti se objevuje také v Klementově *Vychovateli*, kde je rovněž odstíněn od dětského strachu:

„[Apoštol] nazývá ‚děťmi‘ lidi podrobené Zákonu, kteří se třesou strachy jako děti před strašidly, a jako ‚muže‘ (*IK* 13,11) označuje lidi, kteří naslouchají rozumu (λόγῳ) a mají sami nad sebou vládu (αὐτεξουσίου). To jsme my, kteří jsme uvěřili a docházíme spásy na základě dobrovolného rozhodnutí (ἐκουσίῳ προαίρεσει).“²⁴

Rozhodnutí pro víru je na tomto místě vyjádřeno pomocí pojmu *pro-hairesis*, specifikovaného navíc adjektivem „dobrovolný“ či „volní“ (ἐκούσιος). Pojem *autexúsios* pak vyjadřuje situaci dospělého, který nejen má „sám nad sebou vládu“, ale také poslouchá rozum (λόγος) či Krista jako božský Logos (obojí význam pojmu *logos* u Klementa na některých místech splývá).²⁵

Volba a milost

Klement si je ovšem dobře vědom, že víra není pouze lidským rozhodnutím, ale zároveň božským darem. K této synergii nacházíme v jeho díle množství poukazů.²⁶ V páté knize *Stromat* Klement zvažuje, zda Otec sám k sobě přitáhne (srv. *J* 6,44) toho, kdo vede čistý život, anebo

²³ K výkladu této pasáže viz A. Le Boulluec, *Commentaire*, in: Clément d'Alexandrie, *Stromate*, V, sv. II, SC 279, Paris 1981, str. 360–362.

²⁴ Klement Alexandrijský, *Paed.* I,6,33,3 (Cl. I, 110,1–4): νηπίους μὲν τοὺς ἐν νόμῳ λέγει, οἱ τῷ φόβῳ, καθάπερ οἱ παῖδες τοῖς μορμολυκείοις, ἐκταράττονται, ἄνδρας δὲ τοὺς λόγῳ πειθηνίους καὶ αὐτεξουσίους κέκληκεν· οἱ πεπιστεύκαμεν ἐκουσίῳ προαίρεσει σωζόμενοι... Čes. překlad V. Černušková, in: Klement Alexandrijský, *Vychovatel*, Praha 2019, str. 163 (upraveno). Ke „strachu ze strašidel“ srv. Plátón, *Phd.* 77e6–7.

²⁵ Ke Klementově pojetí Logu viz S. R. C. Lilla, *Clement of Alexandria. A Study in Christian Platonism and Gnosticism*, Oxford 1971, str. 199–212.

²⁶ Srv. M. Müller, *Freiheit*, str. 223–227; W. Völker, *Der wahre Gnostiker*, str. 121 n.; M. Havrda, *Grace and Free Will According to Clement of Alexandria*, in: *Journal of Early Christian Studies*, 19, 2011, str. 21–48.

k němu spíše jakýmsi skokem nad své obvyklé meze dospěje naše vlastní svoboda (τὸ αὐτεξούσιον), která poznala dobro:

„Snad platí, že sám Otec k sobě táhne každého (srv. *J* 6,44), kdo vedl čistý život a dospěl k pojmu blažené a nezničitelné přirozenosti; anebo snad když se naše svobodná vůle (τὸ ἐν ἡμῖν αὐτεξούσιον) přibliží k poznání dobra, vymrští se a skočí až za čáru, jak říkají gymnasté.“²⁷

Gymnastický příměr (ὕπερ τὰ ἐσκαμμένα), který tu Klement užívá a který nacházíme také u jiných autorů, podle komentátorů označuje skok za předpokládanou vzdálenost připravenou pro skokanský závod.²⁸ V žádném případě se však takové vymrštění duše nad vlastní možnosti neobejde bez božské milosti, jak Klement ihned dodává.²⁹ Odvolává se opět na Platóna, podle něhož ctnost není vrozená ani získaná učněním, ale je to božský dar (*Meno* 100b2–3).³⁰ Od Boha darovaná moudrost totiž podle Klementových slov vybízí lidskou svobodu rozhodování (τὸ αὐτεξούσιον) a zároveň přijímá lidskou víru a výměnou za setrvalou věrnost či pozornost dává duši důvěrnou blízkost Bohu:

„Moudrost je totiž Boží dar, moc Otce, která pobízí naši svobodnou vůli, přijímá naši víru a odměňuje věrnost této volbě účasti na vrcholném společenství.“³¹

²⁷ Klement Alexandrijský, *Strom.* V,13,83,1 (Cl. II, 381,15–19): εἴτ' οὖν ὁ πατήρ αὐτὸς ἔλκει πρὸς αὐτὸν πάντα τὸν καθαρῶς βεβιωκότα καὶ εἰς ἔννοιαν τῆς μακαρίας καὶ ἀφθάρτου φύσεως κεχωρηκότα, εἴτε τὸ ἐν ἡμῖν αὐτεξούσιον εἰς γνῶσιν ἀφικόμενον τάγαθὸν σκιρτᾷ τε καὶ πηδᾷ ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα, ἢ φασιν οἱ γυμνασταί... Čes. překlad M. Havrda, in: Klement Alexandrijský, *Stromata*, V, Praha 2009, str. 267 (upraveno).

²⁸ Srv. Platón, *Crat.* 413a8; Zenobius, *Epitome collectionum Lucilli Tarrhaei et Didymi*, 6,23 (vyd. E. L. von Leutsch – F. G. Schneidewin, *Corpus paroemiographorum Graecorum*, Göttingen 1839, str. 168,1–5). Viz k tomu J. Jüthner, in: G. Wissowa et al. (vyd.), *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, II/5 (2,IIIA), Stuttgart 1927, str. 435–437 (s. v. Σκάμμα); A. Decker, *Kenntnis und Pflege des Körpers bei Clemens von Alexandria*, Innsbruck 1936, str. 46, pozn. 47; O. Stählin – L. Früchtel, *Nachträge und Berichtigungen zur 3. Auflage*, in: Cl. II⁴, 1985, str. 535; A. Le Boulluec, *SC* 279, str. 268; M. Havrda, in: Klement Alexandrijský, *Stromata*, V, str. 266 n., pozn. 476.

²⁹ Klement Alexandrijský, *Strom.* V,13,83,1 (Cl. II, 381,19): ... πλὴν οὐ χάριτος ἄνευ...

³⁰ Týž, *Strom.* V,13,83,2 (Cl. II, 381,21–24).

³¹ Týž, *Strom.* V,13,83,5 (Cl. II, 381,29–31): θεόσδοτος τοίνυν ἡ σοφία, δύναμις οὕσα τοῦ πατρὸς, προτρέπει μὲν ἡμῶν τὸ αὐτεξούσιον, ἀποδέχεται δὲ τὴν

Tato obtížná myšlenková konstrukce snad vyjadřuje, že lidská svoboda (τὸ αὐτεξούσιον) potřebuje božskou pobídku, aby se rozhodla pro víru a v ní také setrvala, věrná své (nebo božské?) volbě (τῆς ἐκλογῆς).³² Výměnou za tuto vytrvalost se jí dostává společenství s Bohem. „Někteří Bůh vybízí, jiným, kteří již jeho pobídku přijali, také podává ruku a táhne je,“ uvádí Klement jinde.³³

Podobně ve svém *Vychovateli* Klement říká, že Bůh „ve své lásce k člověku lidskou svobodu (τῷ αὐτεξουσίῳ) pobízí k obrácení“, ³⁴ a ve svém výkladu o tom, *Který boháč bude spasen*, vysvětluje lidský a božský podíl na dokonalosti člověka:

„Jestliže se chceš stát dokonalým‘ (*Mt* 19,21)... V tomto božském výroku vyjadřují slova ‚Jestliže chceš‘ sebevládu (τὸ αὐτεξούσιον) duše, která s Pánem mluví. Člověku jako svobodnému (ὡς ἐλεύθερῳ) totiž náleží volba (ἡ αἵρεσις), Bohu jako Pánu pak samotný dar.“³⁵

Na tomto místě tedy výraz *autexúision* označuje svobodu duše sama sebe spravovat, rozhodovat o sobě, což je vzápětí opsáno také jako být „svobodný“ (ἐλεύθερος) a vysvětleno jako možnost „volby“ (ἡ αἵρεσις).

πίστιν καὶ ἀμείβεται τὴν ἐπίστασιν τῆς ἐκλογῆς ἄκρα κοινωνία. Čes. překlad M. Havrda, in: Klement Alexandrijský, *Stromata*, V, str. 269 (upraveno).

³² A. Le Boulluec (*SC* 279, str. 269) chápe ἐκλογή na tomto místě jako božské vyvolení; Otto Stählin (*BKV*) spíše jako lidskou volbu, podobně i M. Havrda (*Stromata*, V, str. 269). Podle některých interpretů snad Klement tuto dvojznačnost zamýšlel; viz M. Havrda, *Some Observations on Clement of Alexandria, Stromata, Book Five*, in: *Vigiliae Christianae*, 64, 2010, str. 1–30, zde str. 22 n. K predestinaci jako předvedění u Klementa srv. W. Völker, *Der wahre Gnostiker*, str. 123 n.; A. Zeoli, *Libero arbitrio, grazia e predestinazione nel pensiero di Clemente Alessandrino*, in: *Humanitas*, 9, 1954, str. 851–854, zde str. 854; M. Havrda, *Grace and Free Will*, str. 45–47.

³³ Klement Alexandrijský, *Strom.* VI,6,50,7 (Cl. II, 457,23 n.): τοὺς μὲν γὰρ προτρέπει ὁ κύριος, τοῖς δὲ ἤδη ἐγχειρήσασιν καὶ χεῖρα ὀρέγει καὶ ἀνέλκει.

³⁴ Týž, *Paed.* I,9,76,3 (Cl. I, 134,25–27): τὸ φιλόανθρωπον τὸ αὐτοῦ τῷ αὐτεξουσίῳ τῆς ψυχῆς ἀφορμὰς μετανοίας χαρίζομενος.

³⁵ Týž, *Quis dives*, 10,1 (Cl. III, 165,25–28): „Εἰ θέλεις τέλειος γενέσθαι.“ ... καὶ θείως τὸ „εἰ θέλεις“ τὸ αὐτεξούσιον τῆς προσδιαλεγόμενης αὐτῷ ψυχῆς ἐδήλωσεν. ἐπὶ τῷ ἀνθρώπῳ γὰρ ἦν ἡ αἵρεσις ὡς ἐλευθέρῳ, ἐπὶ θεῷ δὲ ἡ δόσις ὡς κυρίῳ.

Volba zla

Na jiném místě téhož spisu pro křesťanské boháče Klement upřesňuje, že právě tato schopnost volby činí člověka odpovědným za dobro a zlo:

„Není na místě obviňovat to, co samo o sobě není ani dobré, ani zlé, a je tedy bez viny, ale spíše to, co může těchto věcí užívat dobře nebo špatně podle toho, co si zvolí (ἐληται), a proto nese vinu. Je to lidská mysl, která v sobě obsahuje svobodné měřítko (κριτήριο ἐλεύθερον) a svobodnou moc (τὸ αὐτεξούσιον) nakládat se svěřenými věcmi.“³⁶

Vláda nad sebou (τὸ αὐτεξούσιον) tak nemusí volit jen dobro, ale může se rozhodnout i pro zlo. Snad proto Klement říká na adresu nešťastného Ezaua, který podle knihy *Genesis* (25,23; 27,37.40; srv. také Ř 9,12) musel sloužit mladšímu bratrovi: „Pro nízkého člověka je nejlejší nemít sám sebe v moci (τὸ μὴ αὐτεξούσιον).“³⁷

Přesto vláda nad sebou (τὸ αὐτεξούσιον) jako možnost zvolit zlo podle Klementa náleží i ďáblu, který si jejím prostřednictvím zvolil stát se zlodějem.³⁸ Rozhodl se totiž ukrást pravdu, kterou podle mínění některých lidí světil řecké filosofii. Klement zde vysvětluje, že i kdyby tomu tak bylo, pak tento dar nebyl na škodu, protože filosofie i přes své roztržštění do mnoha škol připravila cestu křesťanské pravdě.³⁹ Proto také Bůh ďáblu v této operaci nezabránil, nýbrž ponechal jeho „moci nad sebou“ volný průběh.⁴⁰

V negativním smyslu se výraz *autexúsios* objevuje také ve *Výchovatel*i, kde Klement pranýřuje neschopnost některých žen se ovládat (ἀκρασία). Tyto paní prý hodují dokonce v lázních, snad aby stavěly na odív

³⁶ Týž, *Quis dives*, 14,4 (Cl. III, 168,31–169,5): οὐ χρή τοίνυν τὸ ἐξ ἑαυτοῦ μὴ ἔχον μήτε τὸ ἀγαθὸν μήτε τὸ κακόν, ἀνάτιον ὄν, αἰτιασθαι, ἀλλὰ τὸ δυνάμενον καὶ καλῶς τούτοις χρησθαι καὶ κακῶς, ἀφ' ᾧ ἂν ἐληται, κατ' αὐτὸ <τοῦτο αἴτιον ὄν>. τοῦτο δ' ἐστὶ νοῦς ἀνθρώπου, καὶ κριτήριον ἐλεύθερον ἔχων ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸ αὐτεξούσιον τῆς μεταχειρίσεως τῶν δοθέντων.

³⁷ Týž, *Strom.* II,19,99,2 (Cl. II, 167,12): ... ἀγαθὸν γὰρ μέγιστον τῷ φαύλῳ τὸ μὴ αὐτεξούσιον.

³⁸ Týž, *Strom.* I,17,83,2 (Cl. II, 54,3 n.): ὁ δὲ διάβολος αὐτεξούσιος ὢν καὶ μετανοήσαι οἶός τε ἦν καὶ κλέψαι...

³⁹ Týž, *Strom.* I,16,80,5–6 (Cl. II, 52,17–23).

⁴⁰ Týž, *Strom.* I,17,83,2 (Cl. II, 54,3–5). Na jiném místě Klement dokonce uvádí, že „prostřednictvím nižších andělů“ dal filosofii Řekům sám Boží Syn, viz *Strom.* VII,2,6,4 (Cl. III, 6,16 n.).

své drahé nádoby, především tak ale ukazují svou „svobodně zvolenou nevychovanost“ (τὴν αὐτεξούσιον ἀπαιδευσίαν).⁴¹ Také tento nešvar jde tedy podle Klementa na vrub „vládě nad sebou“ či „sebevládě“, v tomto případě spíše jejímu svobodně zvolenému nedostatku.

Svobodný pohyb vůle

Význam, který Klement připisuje výrazu *autexúsios*, podtrhuje konečně citát, který si z jeho ztraceného spisu *O prozřetelnosti* zaznamenal v sedmém století Maxim Význavač jako jednu z definic vůle:

„Vůle je přirozený svobodný (αὐτεξούσιος) pohyb mysli, která vládne sama sobě (αὐτακράτορος), nebo mysl, která se z vlastní volby (αὐθαίρετως) směrem k něčemu pohybuje. ‚Být svým pánem‘ (αὐτεξουσιότης) platí o mysli, která se pohybuje podle své přirozenosti, nebo o intelektuálním pohybu mysli, který má sám sebe v moci (αὐτοκρατής).“⁴²

V této scholastické poznámce, která svým stylem připomíná nejspíše Klementovu kompozici excerpt pokládanou dříve za osmou knihu *Stromat*,⁴³ se krom adjektiva *autexúsios* vyskytují další termíny velmi blízkého významu: substantivum *autokratór* (*autakratór*), adjektivum *autokratés*, adverbium *authairetós*, dokonce abstraktum *autexúsíotés*. Z těchto výrazů se v dochovaných Klementových dílech nachází pouze adjektivum *authairetos*,⁴⁴ příp. zpodstatnělé *to authaireton*,⁴⁵ jednou v citátu připsaném Sofokleovi.⁴⁶ Na jednom místě se také objevuje sub-

⁴¹ Týž, *Paed.* III,5,31,2 (Cl. I, 254,19 n.).

⁴² Klement Alexandrijský, *Frg.* 40 (Cl. III, 220,15–17): θέλησίς ἐστι φυσικὴ αὐτακράτορος νοῦ αὐτεξούσιος κίνησις ἢ νοῦς περὶ τι αὐθαίρετως κινούμενος. αὐτεξουσιότης ἐστὶ νοῦς κατὰ φύσιν κινούμενος ἢ νοερά τῆς ψυχῆς κίνησις αὐτοκρατής.

⁴³ M. Havrda, *The So-Called Eighth Stromateus by Clement of Alexandria*, Leiden 2017.

⁴⁴ Klement Alexandrijský, *Protr.* 10,101,1 (Cl. I, 73,7).

⁴⁵ Týž, *Strom.* VII,3,15,2 (Cl. III, 11,22).

⁴⁶ Týž, *Strom.* V,14,128,2 (Cl. II, 413,6). Srv. *Tragicorum Graecorum fragmenta*, vyd. A. Nauck, Leipzig 21889, str. 360 (frg. 1028). K tomuto citátu, u něhož je Sofokleovo autorství zpochybňováno, srv. A. Le Boulluec, *SC* 279, str. 354; M. Havrda, in: Klement Alexandrijský, *Stromata*, V, str. 342, pozn. 688.

stantivum *autokratór*⁴⁷ a dvakrát i příbuzné adjektivum *autokratoriké* (v obou případech ve spojení s *hairesis* jako „svobodná volba“).⁴⁸

Facit

Z tohoto výčtu vidíme, že Klement, který pro Maxima Vyznavače platil a který dodnes platí jako důležitá autorita v křesťanském pojetí svobodné vůle, užívá výrazu *autexúsios* v dosti jasném významu „mít nad sebou vládu“, a proto nést odpovědnost za svá rozhodnutí, jak dobrá, tak i špatná. Tato charakteristika v jeho očích náleží také d'áblu, nikdy ji však nevypovídá o Bohu; v naprosté většině případů se týká lidské svobody. Velký význam, který Klement svobodě volby přikládá, se odvozuje z jeho polemiky proti valentinovcům a basileidovcům, proti jejichž determinismu přirozeností se snaží ukázat, že víra jako nezbytný začátek cesty křesťanského gnostika je právě věcí svobodného rozhodnutí. Vztah gnostika k Bohu tak nemá podobu strachu, ale svobodně zvolené lásky. Přesto si je Klement vědom tajuplného Božího vkladu na této cestě, neboť Bůh člověka ke svobodnému rozhodnutí víry vybízí, přitahuje ho k sobě a také mu „výměnou“ za jeho věrnost daruje dokonalost.

Zvolit dobro pro ně samo

Snad nás nad tímto pojetím svobody jako možnosti volby napadne otázka, zda pro závažná rozhodnutí, jako je rozhodnutí věřit nebo věnovat se filosofii, opravdu platí, že jsme mohli zvolit jinak. O tom je Klement pevně přesvědčen, jak aspoň vyplývá ze čtvrté knihy jeho *Stromat*:

„Na nás záleží (τὸ ἐφ' ἡμῖν) to, kde je v našich rukou rozhodnout se (κύριοι ἐσμεν) pro, stejně (ἐπ' ἰσης) jako proti, kupř. zda se budeme věnovat filosofii, nebo ne, zda budeme, nebo nebudeme věřit. Právě v naší možnosti vybrat jeden z protikladů tak spočívá to, co je na nás.“⁴⁹

⁴⁷ Klement Alexandrijský, *Strom.* VII,11,67,8 (Cl. III, 49,3).

⁴⁸ Týž, *Strom.* II,4,12,1 (Cl. II, 119,4 n.); VII,2,12,4 (Cl. III, 10,1 n.).

⁴⁹ Týž, *Strom.* IV,24,153,1 (Cl. II, 316,5–8): Αὐτίκα τὸ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶν οὐπερ ἐπ' ἰσης αὐτοῦ τε κύριοι ἐσμεν καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῷ, ὥς τὸ φιλοσοφεῖν

Někdo by mohl pochybovat, jestli je opravdu v našich rukou, zda budeme věřit, nebo ne, zda se budeme věnovat filosofii, nebo ne, jak to zde Klement tvrdí s užitím termínů *to ef' hémín* („to, co je na nás“) a *kyrios einai* s genitivem („být pánem nad něčím“), z nichž zejména druhý je s pojmem *autexúsios* významově těsně spřízněn. Velmi pravděpodobně totiž opak toho, co jsme v těchto případech zvolili, naší skutečnou možností není.

Zda je pro nás něco věrohodné, nebo ne, není otázkou volby, stejně málo jako možnost věnovat se filosofii, nebo na to rezignovat. Nemám teď na mysli okolnost, že nikdo nemůže věřit tomu, o čem se ani nedověděl, nebo že je těžké věnovat se filosofii pro toho, kdo nemá učitele ani knihy. Spíše jde o samu situaci, v níž se někdo pro filosofii nebo víru (anebo jejich opak) rozhoduje. Lze skutečně říci, že mohl „právě tak dobře“ (ἐπ' ἱσως) zvolit opak?

V této otázce se však ohlašuje odlišné pojetí svobody, která neznamená volbu mezi protiklady, nýbrž volbu v situaci, kdy jsme právě „nemohli jinak“. Svoboda pak už nebude možnost zvolit jednu z konkurenčních alternativ stejně dobře jako její opak, nýbrž výsada zvolit to, co se ukazuje jako dobrá možnost, tj. zvolit to, co pokládáme za dobré, právě a jen proto, že to pokládáme za dobré. Tuto svobodu racionální bytosti zvolit dobro po ně samo, kterou zdůrazňovali stoikové⁵⁰ a kterou později velmi výstižně zformuluje kupř. Anselm z Canterbury,⁵¹ zná ovšem Klement také, aniž by pro ni však užíval termínu *autexúsios*.

Křesťanský „gnostik volí jen konání dobra z lásky, konání dobra pro dobro samotné (δὲ αὐτὸ τὸ καλόν),“ čteme ve čtvrté knize *Stromat.*⁵² Teprve tato volba charakterizuje v Klementových očích křesťanského gnostika, který nejedná ze strachu ani kvůli odměně, ale „z lásky k tomu,

ἢ μή, καὶ τὸ πιστεῦειν ἢ ἀπιστεῖν. διὰ γοῦν τὸ ἐκατέρου τῶν ἀντικειμένων ἐπ' ἱσως εἶναι ἡμᾶς κυρίου δυνατόν εὐρίσκεται τὸ ἐφ' ἡμῖν.

⁵⁰ Ke ctnosti, která je podle stoiků cílem o sobě, viz kupř. Diogenés Laertský, *Vitae*, VII,89; VII,127. Cicero (*De fin.* III,36) tuto myšlenku přičítá i dalším filosofickým školám.

⁵¹ Anselm z Canterbury, *De lib. arb.* (212,19 n. Schmitt): ... *libertas arbitrii est potestas servandi rectitudinem voluntatis propter ipsam rectitudinem*. Srv. také Anselmovu představu o spravedlnosti jako zachování správnosti vůle pro tuto správnost samu, *De ver.* 12 (194,26 Schmitt): ... *rectitudo voluntatis propter se servata*.

⁵² Klement Alexandrijský, *Strom.* IV,22,135,4 (Cl. II, 308,15 n.): μόνη δ' ἡ δὲ ἀγάπην εὐποιία ἢ δὲ αὐτὸ τὸ καλὸν αἰρετὴ τῷ γνωστικῷ. Čes. překlad V. Černušková, in: Klement Alexandrijský, *Stromata*, IV, Praha 2008, str. 343–345.

co je skutečně lásky hodno“.⁵³ Víra jako volba mezi dvěma protiklady, které jsou oba stejně možné, je tak pro Klementa pouze východiskem, nikoli cílem na cestě směřující „k dobru pro ně samo“.⁵⁴ Tuto cestu popisuje Klement také jako úsilí o „poznání pro ně samo“, totiž o poznání Boha, které „samo stačí“.⁵⁵

Právě tato volba volit dobro pro ně samo, kterou Klementův gnostik provedl, mu brání pokládat napříště všechny volby za stejně možné. V tomto smyslu křesťanský gnostik podle Klementa právě „nemůže jinak“:

„A tak i kdyby mu čistě hypoteticky dal Bůh možnost beztréstně dělat to, co je zakázáno, i kdyby dokonce dostal příslib, že za to získá jako odměnu dobra blažených, i kdyby jej někdo přesvědčil o tom, že Bůh jeho skutky přehlédne (což je nemožné), nikdy by se nerozhodl udělat něco, co by odporovalo správnému uvažování, protože si už jednou zvolil to, co je skutečně krásné, co je hodno být zvoleno kvůli sobě samému, a proto milováno.“⁵⁶

Pro tuto v pravdě gnostickou volbu volit dobro pro ně samo je „vláda nad sebou“ (τὸ αὐτεξούσιον) pouze předpokladem a nezbytnou podmínkou. Je to spíše svoboda svobodu si zvolit, nikoli ještě svoboda křesťanského gnostika v pravém smyslu.⁵⁷

Lenka Karfíková

⁵³ Týž, *Strom.* IV,22,145,2 (Cl. II, 312,24 n.): ... ἀγάπη δὲ τοῦ ὄντως ὄντος ἐραστοῦ ἐλκόμενος καὶ πρὸς τὸ δέον ἀγόμενος.

⁵⁴ Týž, *Strom.* VI,12,98,3 (Cl. II, 481,14): τῶν δὲ ἀγαθῶν ἴσμεν τὰ μὲν αὐτὰ δι' αὐτὰ αἰρετά, ὡς τὴν γνῶσιν.

⁵⁵ Týž, *Strom.* IV,22,136,2 (Cl. II, 308,22 n.): ... ἀπόχρη δ' αὐτῷ αἰτία τῆς θεωρίας ἢ γνῶσις αὐτῇ. *Strom.* IV,22,136,5 (Cl. II, 308,31 n.): ... τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ, δι' αὐτὴν αἰρετὴν.

⁵⁶ Týž, *Strom.* IV,22,146,1 (Cl. II, 312,25–31): ὅθεν οὐδ' εἰ καθ' ὑπόθεσιν ἐξουσίαν λάβοι παρὰ τοῦ θεοῦ πράττειν τὰ ἀπηγορευμένα ἀτιμώρητος [τε] ὦν, οὐδ' εἰ καὶ μισθὸν τὰ μακάρων ἀγαθὰ λήψεσθαι ἐπὶ τοῖσδε ἐπαγγελίαν προσλάβοι, ἀλλ' εἰ καὶ λήσεσθαι τὸν θεὸν ἐφ' οἷς πράττει πεισθεῖν, ὅπερ ἀδύνατον, πρᾶξαι τι παρὰ τὸν λόγον τὸν ὀρθὸν ἐθελήσαι ποτ' ἂν, τὸ ὄντως καλὸν καὶ αἰρετὸν ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ταύτῃ ἀγαπητὸν εἶναι ἅπαξ ἐλόμενος. Čes. překlad V. Černušková, in: Klement Alexandrijský, *Stromata*, IV, str. 359.

⁵⁷ Článek vznikl v rámci grantového projektu GAČR 22–20873S „Clement of Alexandria's Biblical Exegesis as a Source of His Concept of Corporeality“.